

Iva Pasini Tržec

Strossmayerova galerija
starih majstora,
Hrvatska akademija
znanosti i umjetnosti

Strossmayer
Old Masters Gallery,
Croatian Academy
of Sciences and Arts

Zrinski trg 11
Zagreb, Hrvatska

ipasini@hazu.hr

orcid.org/0000-0002-5493-3047

Prethodno priopćenje
Preliminary communication

DOI:
10.17685/Peristil.62.8

Primljeno / Received:
4. 8. 2019.

Prihvaćeno / Accepted:
21. 10. 2019.

Osnutak, organizacijski ustroj i djelovanje Komisije za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina

The Establishment, Organization and Operation
of the Commission for Gathering and Protection
of Cultural Monuments and Antiquities

APSTRAKT

Na temelju obuhvatnoga arhivskoga istraživanja dokumentacije Komisije za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina (KOMZA), koja se čuva u fondu Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske u Hrvatskom državnom arhivu te u Zbirci starije građe Središnjeg arhiva s područja kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske autorica predstavlja formiranje i djelovanje KOMZA-e te razmatra raspon njezine ovlasti i specifičnost njezine uloge.

KLJUČNE RIJEČI

Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina (KOMZA), Muzej za umjetnost i obrt, transfer umjetnina, privatne umjetničke zbirke, Nezavisna Država Hrvatska, Narodna Republika Hrvatska

ABSTRACT

On the basis of a comprehensive archival research of the records of the Commission for Gathering and Protection of Cultural Monuments and Antiquities (Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina – KOMZA) kept in the archival holdings of the Ministry of Education of the People's Republic of Croatia in the Croatian State Archives and in the Old Records Collections of the Central Archives for Cultural Heritage of the Ministry of Culture of the Republic of Croatia, the author presents the circumstances of the formation and operation of KOMZA and considers the extent of its authority and the specificity of its role.

KEYWORDS

Commission for Gathering and Protection of Cultural Monuments and Antiquities (KOMZA), Museum of Arts and Crafts, transfer of artwork, private art collections, Independent State of Croatia, People's Republic of Croatia

Stvaranje novih vlasničkih odnosa jedna je od promjena koje su se dogodile ustrojem Narodne Republike Hrvatske, kao dijela jugoslavenske državne zajednice po završetku Drugoga svjetskoga rata. Izgradnja socijalističkoga društvenoga uređenja nužno je zahtijevala uvođenje sustava narodne vlasti te posljedično tomu i razvlašćivanja svih nositelja kapitala. Propisi koji su neposrednije zadirali u vlasničke odnose donošeni su već za vrijeme rata, a nakon rata na njih se nadovezuju nove odredbe i zakoni, svi u znaku destimuliranja privatnoga i jačanja državnoga vlasništva.¹ U takvim su okolnostima, primjenom različitih mehanizama razvlašćivanja privatnoga vlasništva, ostvareni i transferi (vlasništva) umjetnina i njihova redistribucija. Ključnu ulogu u tom procesu imala je Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina, tzv. KOMZA. Najveći dio KOMZA-ine dokumentacije čuva se u Zbirci starije građe Središnjeg arhiva s područja kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, koja je odnedavno, zahvaljujući uspješnoj suradnji između Ministarstva kulture i stručnjaka Strossmayerove galerije starih majstora, otvorena za javnost.² Na temelju obuhvatnoga arhivskoga istraživanja dokumentacije KOMZA-e, koja se osim u arhivu Ministarstva kulture čuva i u fondu Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske u Hrvatskom državnom arhivu, predstaviti će se formiranje i djelovanje te poslijeratne komisije te razmotriti raspon njezine ovlasti i specifičnost njezine uloge.³

Osnivanje KOMZA-e, od neformalnog postojanja do formalnog utemeljenja

Jedna od dalekosežnijih odluka, u svjetlu razmatranja sudbine umjetničkih predmeta, bila je Odluka o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile, koju je Predsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) donijelo 1944. godine, još tijekom ratnih zbivanja.⁴ Pojam imovine tom je odlukom najšire određen, kako se ne bi izostavio nijedan oblik vlasništva, a utvrđen je i način upravljanja: imovina neprijatelja i njihovih pomagača izravno je potpala pod državno vlasništvo, imovina odsutnih osoba koje su tijekom okupacije nasilno odveli neprijatelji ili su same izbjegle prešla je pod Državnu upravu narodnih dobara i njome se upravljalo do konačnoga rješenja o vlasništvu,

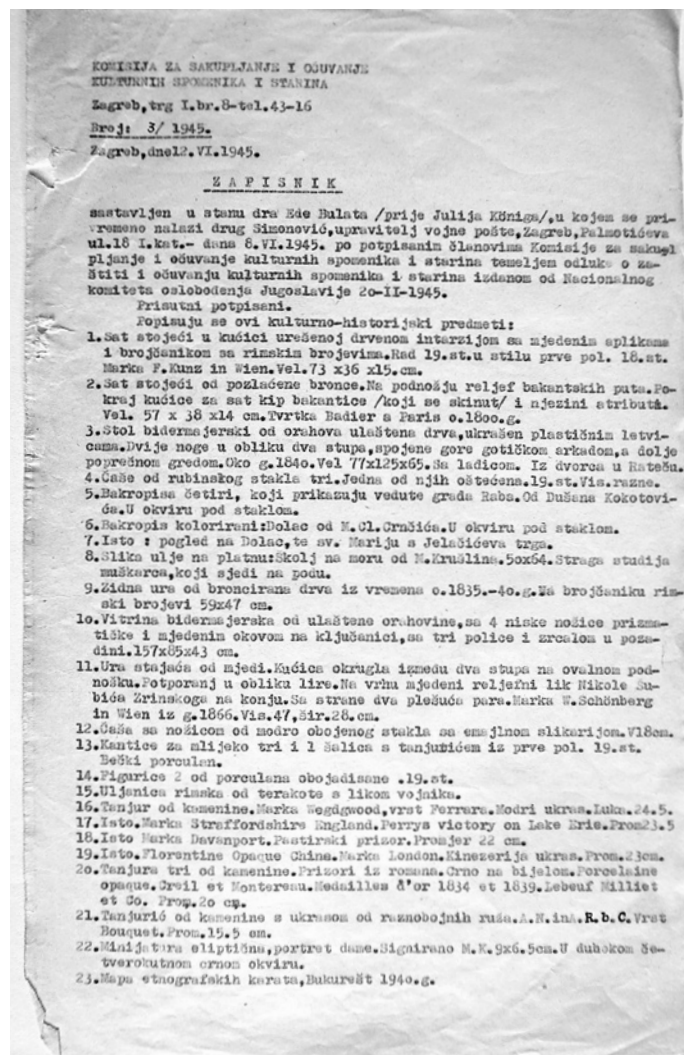
a imovina koja je pod pritiskom okupacijskih vlasti prešla u vlasništvo trećih lica također je prešla pod sekvstar države. Dotadašnji vlasnici izgubili su na taj način pravo raspolaganja imovinom. Na temelju te odluke Predsjedništvo AVNOJ-a donijelo je 24. svibnja 1945. godine Zakon o pribiranju, čuvanju i raspodjeli knjiga i drugih kulturno-naučnih i umjetničkih predmeta, kojim se predmeti umjetničke vrijednosti izdvajaju od ostale podržavljene imovine te se iz mjerodavnosti Ministarstva industrije – Državne uprave narodnih dobara – stavljaju pod mjerodavnost Ministarstva prosvjete Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ).⁵ Prema uputama Ministarstva prosvjete DFJ federalne jedinice trebale su prikupljati predmete sa spomeničkim karakteristikama i „čuvati ih do njihove konačne podele” koju je trebalo obaviti Ministarstvo prosvjete DFJ „u sporazumu s prosvetnim vlastima pojedinih federalnih jedinica”.⁶ U tu svrhu prosvjetne vlasti federalnih jedinica bile obvezne podnijeti izvještaj „o potrebama svojih ustanova, vodeći naročito računa o onim koje su u ratu uništene ili oštećene”.⁷ Uslijedila je provedba toga saveznoga zakona u pojedinim republikama, no za sada saznanja o ustrojstvu sabirnih centara crpimo jedino iz Slovenije, gdje je Federalni zbirni center ustanovljen 8. rujna 1945. godine pri Ministarstvu prosvjete Federalne Države Slovenije.⁸ U Hrvatskoj je Ministarstvo prosvjete Federalne Države Hrvatske izdalo 28. lipnja 1945. godine na temelju toga zakona i Odluke o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina naredbu „da se obrazuje komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Države Hrvatske”.⁹ Provedba je povjerena općem odjelu Ministarstva prosvjete, koje je trebalo „imenovanim članovima komisija izdavati punomoći i legitimacije za nesmetani rad” te kontrolirati rad komisija uvidom u jednomjesečne izvještaje o radu.¹⁰ Odluka o osnivanju komisije bila je samo formalne prirode s obzirom na to da je Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina, kako proizlazi iz analize arhivskih dokumenata, započela s radom već neposredno po završetku Drugog svjetskoga rata, početkom lipnja 1945. godine.¹¹ Na saveznoj je razini potom uslijedilo još nekoliko akata, kojima se reguliralo prikupljanje umjetničkih predmeta u federalnim jedinicama. Dana 25. srpnja 1945. donesen je Pravilnik o prenosu poslova iz nadležnog Ministarstva industrije Državne uprave narodnih dobara u nadležnost Ministarstva

prosvjete DFJ, a 31. srpnja iste godine Uputstvo za osnivanje i poslovanje sabirnih centara.¹² S obzirom na ustroj definirano je postojanje Saveznog sabirnog centra, Zemaljskog sabirnog centra i okružnih sabirnih centara. Poslove Zemaljskog sabirnog centra trebalo je preuzeti mjerodavno Zemaljsko ministarstvo prosvjete te provesti osnivanje okružnih sabirnih centara. Sabirni su centri bili dužni stupiti u vezu s mjerodavnim upravama narodnih dobara, od kojih su trebali preuzeti „na čuvanje sve one predmete koji su po ranijim odlukama prešli u državnu svojinu a spadaju u nadležnost prosvjetnih vlasti”.¹³ Po preuzimanju imovine trebalo je sastaviti izvještaj o primopredaji s popisom i procjenom imovine uz naznaku je li ona definitivno prešla u državnu svojinu ili je pod sekvestrom te ga poslati Zemaljskom ministarstvu prosvjete. „Radi boljeg uspeha” rad se trebao povjeriti stručnim ljudima, a smještaj se predmeta predlagao u „podesnim prostorijama, prvenstveno u zgradama narodnih neprijatelja”.¹⁴ Čini se da Ministarstvo prosvjete DFJ nije bilo sporazumno s provedbom rada u Hrvatskoj te je u listopadu 1945. godine poslalo naputak hrvatskom Ministarstvu prosvjete da su savezne odredbe „obavezne za sve federalne jedinice” te da se treba što hitnije provesti osnivanje sabirnih centara prema danim uputama kako bi se „jednoobrazno postupalo u cijeloj zemlji”.¹⁵

Slijedom toga Ministarstvo prosvjete FDH izdalo je 23. studenoga 1945. godine naredbu da Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina obavlja dužnost Zemaljskog sabirnog centra,¹⁶ uz prijedlog da u mjestima gdje postoje državni ili gradski muzeji, arhivi i knjižnice, treba upotrijebiti muzejsko, arhivsko ili knjižnično osoblje na radu sakupljanja i zaštićivanja, a sabirne centre osnivati uz spomenute institucije.¹⁷ Početkom 1946. godine uslijedila je još jedna provedba na formalnoj razini – Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske naredilo je 19. veljače 1946. konstituiranje Nadzorno-rukovodstvenog odbora i Radnog odbora Komisije, čijim je predsjednikom imenovan Vladimir Tkalčić, ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt.¹⁸

Početak rada KOMZA-e i organizacijski ustroj

Neovisno o administrativnim aktima Komisija je započela s radom 5. lipnja 1945. godine, a njezin je rad od samih početaka bio usmjeren u četiri pravca: „a/ preuzimanje onih kulturno-povjesnih i umjetničkih predmeta i spomenika, kojima je

1 Zapisnik sastavljen u stanu u Palmotičevoj ulici 18/I, 12. lipnja 1945. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Središnji arhiv, Zbirka starije građe, Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina, KOMZA 3/45 (dalje: MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA)

Minutes drafted in the apartment in 18/I Palmotičeva Street, 12 June 1945. Ministry of Culture of the Republic of Croatia, Directorate for the Protection of Cultural Heritage, Central Archives, Old Records Collections, Commission for Gathering and Protection of Cultural Monuments and Antiquities, KOMZA 3/45 (hereafter: MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA)

prijetila opasnost direktnog uništenja ili nestanka, b/ popisivanje predmeta, koji ulaze u kompetenciju Komisije i kojim pravno raspolaže ZUND [Zemaljska uprava narodnih dobara], s time da se po odobrenju ZUND-a predaje na čuvanje Komisiji, c/ popisivanje predmeta koji ulaze u kompetenciju Komisije, a ispravna su svojina privatnih sabirača i osoba, d/ preuzimanje bibliotekarskog materijala po bibliotekarnim članovima ove komisije i njihovo spremanje u Sveučilišnu biblioteku.”¹⁹ Svi su zapisnici sastavljeni po istom obrascu: ispod naziva Komisije i njezine adrese Trg I., br 8, naveden je administrativni broj KOMZA-e i datum (sl. 1). Slijedi dio zapisnika s adresom, imenom bivšega i sadašnjega uživatelja stambenih prostora te neizostavna opaska da je zapisnik sastavljen na temelju Odluke o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina koju je izdao Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije 20. veljače 1945. godine. Po donošenju Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti 4. listopada 1946. članovi komisije pozivaju se na taj zakon. Katkad je naznačen i podatak o prijašnjem vlasniku, prije izbivanja rata. Potom slijedi numerirani popis predmeta muzealne vrijednosti, odnosno kulturno-historijskih predmeta. Svaki navod u pravilu sadrži podatak o vrsti umjetničkoga predmeta, ime autora, naziv djela, dimenzije i tehniku te bilješku o okviru. Zapisnik završava potpisom članova komisije i uživatelja stambenih prostora. Uvidom u dokumente proizlazi da je od početka djelovanja KOMZA-e na području Zagreba radilo nekoliko ekipa, čiji su članovi bili muzejski djelatnici Muzeja za umjetnost i obrt, Etnografskog muzeja, Moderne galerije, Arheološkog muzeja, Gradskog muzeja i Gipsoteke, asistenti Konzervatorskog zavoda te knjižničari Sveučilišne knjižnice. Isprva su članovi Komisije bili dužni svakodnevno raditi na poslovima sabiranja kulturnih predmeta, međutim zbog preopterećenja na matičnim institucijama ubrzo je provedena reorganizacija rada prema kojoj su članovi dva puta na tjedan bili posvećeni radu Komisije, i to tako da su na teren svakodnevno izlazile ekipe od po dva člana.²⁰

Popisivanje i zbrinjavanje umjetnina iz sekvestriranih i konfisciranih stambenih prostora

Najraniji datirani dokumenti zapisnici su Komisije u stanovima odnosno vilama u kojima su za vrijeme rata živjeli predstavnici vlasti Nezavisne Države Hrvatske.²¹ Od kraja mjeseca lipnja 1945.

godine datiraju prve zamolbe KOMZA-e Zemaljskoj upravi narodnih dobara za dopuštenje transporta popisanih predmeta muzejske vrijednosti iz tih stanova u prostorije Muzeja za umjetnost i obrt, gdje se nalazilo sjedište KOMZA-e, a prva ZUND-ova odobrenja, s popisom predmeta, donesena su tijekom srpnja 1945. godine. Međutim, već po početku rada KOMZA je izvijestila mjerodavno Ministarstvo prosvjete o spornim pitanjima – o nemogućnosti pristupa i provedbe popisivanja u nekim bivšim vladinim rezidencijama koje su zaposjeli predstavnici novih vlasti.²² Primjerice, Vladimir Nazor, tadašnji predsjednik Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), zamolio je izuzeće od popisivanja u vili na Josipovcu 12, koja je prije rata bila u vlasništvu veletrgovca i sakupljača umjetnina Artura Marića, a u kojoj je za vrijeme rata živio ministar NDH-a Mile Budak.²³ Popisivanje u Predsjedništvu vlade na Markovu trgu je, doduše, započeto, no nije do kraja provedeno.²⁴ Uz sva ograničenja, Komisija je revno nastojala pribaviti dopuštenje za obilazak stanova radi popisivanja, o čemu svjedoče molbe upućene i Komandi grada Zagreba.²⁵ U ponekim je slučajevima pri dolasku Komisije ustanovljeno da je većina pokretnina već raznesena, kao primjerice iz ljetnikovca Ante Pavelića na Rebru,²⁶ no takvi su slučajevi rijetko ostali zabilježeni.

Do otpreme predmeta u skladišta KOMZA-e članovi Komisije pohranili bi ih u jednu ili nekoliko prostorija u pregledanom objektu, koje bi zaključali te dodatno osigurali natpisom „zabranjeno otvaranje” ili zapečatili žigom i naljepnicom.²⁷ Komisija je imala svoja skladišta u prostorijama Muzeja za umjetnost i obrt (gdje je ujedno bilo i njezino sjedište), no za pohranu velikoga broja predmeta osigurane su i druge lokacije u Zagrebu: dvorana osnovne škole u Harambašićevoj služila je kao skladište do početka 1948. godine,²⁸ kada su umjetnički predmeti preseljeni u skladište Umjetničkog paviljona, čijim se prostorijama KOMZA koristila od 1946. godine.²⁹ Komisija se služila i dvjema sobama u kući Pipe Arko u Basaričekovoj 24³⁰ te privremenim skladištem u Draškovićevoj ulici 23,³¹ odakle su umjetnine prebačene u skladište Moderne galerije.³²

Adrese sekvestriranih ili konfisciranih stanova preuzimane su kod Zemaljske odnosno Gradske uprave narodnih dobara, od 1946. godine nakon ukinuća ZUND-a, odnosno GUND-a kod Odjela za narodnu imovinu pri Predsjedništvu vlade NRH,³³

a od kraja 1946. kod organa vlade NRH-a, odnosno kod Narodnih odbora koji su preuzeli poslove ukinutoga Odjela za narodnu imovinu.³⁴ Kotarski sud za grad Zagreb, koji je donosio odluke o konfiskacijama također je bio dužan surađivati s Komisijom. Po primitku adresa članovi Komisije obilazili su i pregledavali stanove te izdvajali predmete kulturno-umjetničkoga karaktera, o kojima su potom izvještavali Ministarstvo prosvjete. U KOMZA-inim se izvještajima od 1946. godine iskazuje i ukupan broj pregledanih konfisciranih stanova, stotinjak u jednom mjesecu, vjerojatno kako bi se opravdao rad Komisije koja bi potom u svega nekoliko stanova utvrdila predmete od interesa.³⁵ Naime, već se tijekom kolovoza 1945. godine „pokazalo da ima sve manje stanova u kojima se nalaze predmeti kulturno umjetničke vrijednosti, a tamo gdje se i nalaze to je uglavnom materijal treće vrsti, koji jedva dolazi u obzir za smještavanje u Narodni muzej za umjetnost i obrt”.³⁶ Do rujna 1946. godine pregledano je „preko 400 stanova, koji su bili nastavani za vrijeme N.D.H. po ustašama i Njmcima, a po oslobođenju bili su isti dodjelivani drugovima partizanima i članovima njihovih obitelji”.³⁷

Komisija je ujedno imala pravo pregleda tzv. narodnih skladišta, kao primjerice skladišta u Đorđićevoj 23³⁸ i Heinzeloj ulici 1, tzv. Klaonici,³⁹ te u Gradskom narodnom odboru na Dolcu 9,⁴⁰ odakle su u više navrata izlučivali materijal spomeničkoga karaktera i otpremali ga u svoja skladišta. Tijekom 1946. uspostavljena je suradnja s Komisijom za preuzimanje konfiscirane imovine novčanih zavoda.⁴¹

Popisivanje i prikupljanje umjetničkih predmeta iz dvoraca

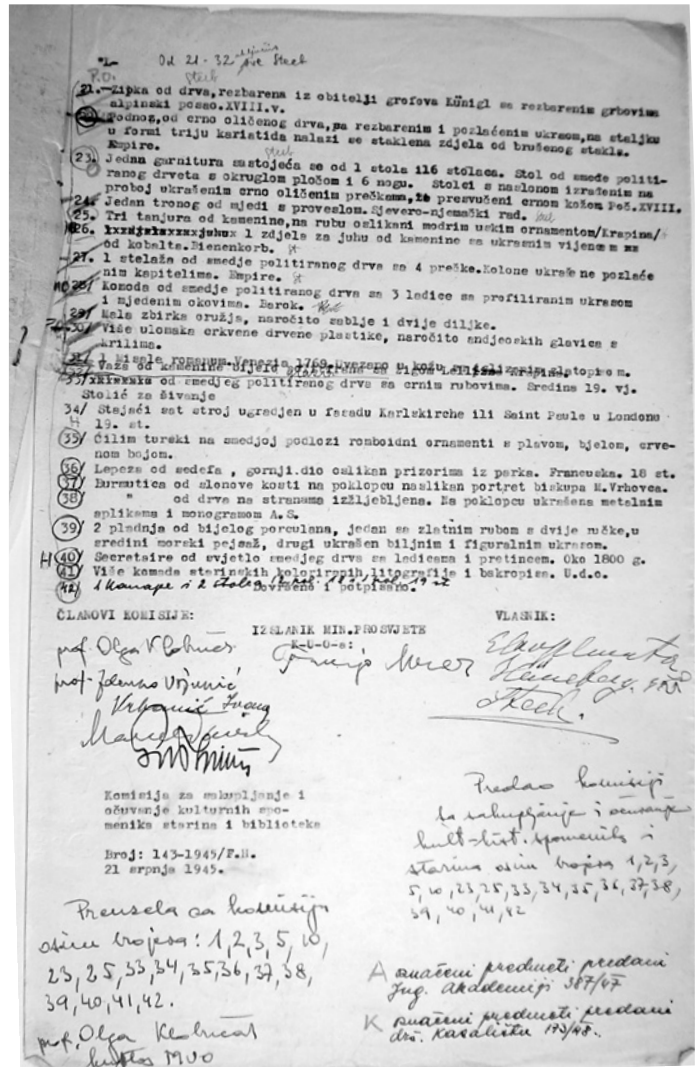
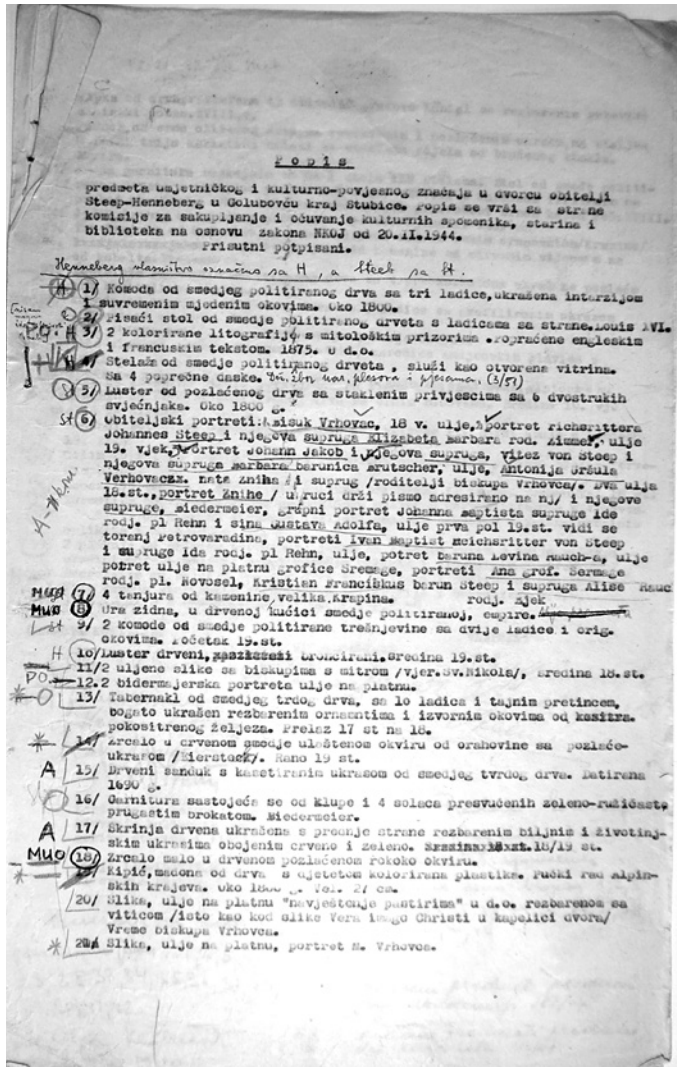
Gotovo od samih početaka djelovanja KOMZA-e popisivalo se i prikupljanje kulturno-umjetničkih predmeta u konfisciranim dvorcima, odnosno u onima koji su bili pod udarom agrarne reforme. U drugoj polovini srpnja 1945. članovi Komisije obišli su s predstavnicima Komisije za utvrđivanje ratne štete učinjene po okupatoru (KOMRAT) veliki broj dvoraca u Hrvatskom zagorju, podnijevši zajednički izvještaj.⁴² KOMRAT, koji je ustanovljen 14. srpnja 1945., bio je zadužen za utvrđivanje štete na arhitekturi,⁴³ a KOMZA je uz popisivanje kulturno-umjetničkih predmeta bila zadužena i za procjenu štete u interijerima. Zapisnici sastavljeni u dvorcima čuvaju se pod zasebnim administrativnim brojem

KOMZA-e. Tijekom 1945. godine popisani su kulturno-umjetnički predmeti u dvorcima Stubička Kaniža,⁴⁴ Golubovec,⁴⁵ Oroslavlje,⁴⁶ Bračak i Bedekovčina,⁴⁷ Poznanovec,⁴⁸ Kaštel,⁴⁹ Šćerbinec,⁵⁰ Zajezda,⁵¹ Križovljan,⁵² Banjski dvori,⁵³ Vinica,⁵⁴ Trakošćan⁵⁵ i Bežanec,⁵⁶ a tijekom 1946. dvorac Dugo Selo,⁵⁷ Veliki Bukovec⁵⁸ i dvorac Opeka u Vinici⁵⁹ te Donji Miholjac.⁶⁰ Tijekom ljeta 1945. godine predmeti iz pojedinih okolnih dvoraca prevezeni su u Trakošćan, odnosno u trakošćanske gospodarske prostorije,⁶¹ a prijevoz u Zagreb osiguran je tek tijekom 1947., nakon što je Muzej za umjetnost i obrt nabavio kamion.⁶² Članovi Komisije su do tada redovito odlazili u kontrolu pohranjenih umjetničkih predmeta u Hrvatskom zagorju.⁶³

Mjerodavnost Zemaljskog sabirnog centra i osnutak okružnih sabirnih centara

Zemaljski sabirni centar preuzeo je na sebe zadatak osnivanja okružnih sabirnih centara, putujući u ostale dijelove Hrvatske s jasnim uputama za osnutak i djelovanje.⁶⁴ Prvi okružni centar osnovan je u jesen 1945. godine u Varaždinu, u travnju 1946. godine osnovan je okružni sabirni centar u Osijeku, a u ljeto 1946. onaj na Sušaku.⁶⁵ Djelatnost sabirnog centra u Osijeku u dosadašnjim je osvrtima najiscrpnije obrađena.⁶⁶ Takvi sabirni centri postojali su u Zadru i Šibeniku te Dubrovniku. Okružni centri bili su dužni Zemaljskom sabirnom centru redovito podastirati izvještaje, a uspostavljena snažna centralizacija posla očitovala se i u obilascima okružnih centara gdje su članovi iz Zagreba nadzirali izbor umjetnina po načelu da najbolje ide u Zagreb.

U Zagrebu je do 1946. godine u skladišta KOMZA-e bilo prikupljeno više od tisuću kulturno-umjetničkih predmeta i 3700 knjiga iz napuštenih odnosno konfisciranih lokaliteta,⁶⁷ a do 1947. godine 3000 umjetničkih predmeta i oko 100 000 knjiga.⁶⁸ Bez obzira na iskazane brojke u KOMZA-inim dokumentima nailazimo na učestale pritužbe o cijelom nizu teškoća. Problem korištenja različitih službenih štambilja, tj. neimanja vlastitoga pečata, što „u očima neobavještenih izazivlje izvjesno nepovjerenje”, riješen je tek tijekom 1946. godine.⁶⁹ Priželjkivani „mali vozni park” za spašavanje „nenaplativog narodnog dobra” sveo se na jedan kamion, koji je Muzej za umjetnost i obrt nabavio 1946. godine.⁷⁰ Taj je muzej nastojao dobiti od Gradskog narodnog odbora i pravo parkiranja tik uz glavni ulaz kako bi se osigurao

2 Zapisnik sastavljen u dvorcu Golubovec kraj Stubice, 21. srpnja 1945.
MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA 143/45

Minutes drafted in the Golubovac manor near Stubica, 21 July 1945
MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA 143/45

siguran prijenos „osjetljivih i skupocjenih predmeta muzejskog karaktera” koji se svakodnevno dopremaju.⁷¹ Uz nedovoljna financijska sredstva, teškoće je stvarao i nedostatak ljudi, koji je Komisija pokušala riješiti donekle razumljivim pozivom studentima povijesti umjetnosti za pomoć pri radu⁷² ili gotovo očajničkim prijedlogom za uključivanjem „zarobljenika ili podvornika sa drugih muzeja”, doduše samo za potrebe uređenja skladišta.⁷³ Najučestalije pritužbe vezane su za suradnju s Gradskim odjelom za narodnu imovinu, koji je znao tajiti ili filtrirati informacije o konfisciranim lokalitetima⁷⁴ i zbog čijih su rukovodioca „mnoge umjetnine propale ili su dodjeljene na upotrebu privatnim licima”.⁷⁵ U sačuvanoj dokumentaciji nema konkretnijih podataka ni o umjetninama ni o licima koja su/ bi preuzela umjetnine.

Popisivanje kulturno-umjetničkih predmeta u privatnim zbirkama

Tijekom 1947. godine težište rada KOMZA-e stavljeno je na sređivanje dokumentacije, uređenje skladišta te na popisivanje privatnih umjetničkih zbirki.⁷⁶ Popisivanje kulturno-umjetničkih predmeta u privatnim zbirkama navedeno je već u prvim smjernicama KOMZA-e te se provodilo od samih početaka rada, čime je Komisija na sebe preuzela dio zadatka Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika. „Intenzivniji rad oko evidentiranja kulturnih i umjetničkih spomenika” istaknut je „kao glavni zadatak” Komisije za 1947. godinu uz objašnjenje da „nije dovoljno [...] samo generalnom zakonskom odredbom zabraniti izvoz umjetnina” te da će „mnogi vlasnici kulturno-historijskih predmeta, dok ne budu obavezni za čuvanje svakog pojedinog predmeta u mnogim slučajevima, nastojat da ga što skuplje i bolje prodadu, a većinom u inostranstvo. Tim se prodavanjem narodu i državi nanosi golema šteta”.⁷⁷ Rješenje o zaštiti zbirke obvezalo je vlasnike ponuditi umjetnine najprije na otkup muzejima odnosno galerijama. Rješenje o zaštiti zbirke donosilo je vlasnicima i određene povlastice. Naime, vlasnici zbirke imali su pravo na veći stambeni prostor, odnosno mogli su spriječiti od gradskih stambenih vlasti nametnuto useljenje sustanara.⁷⁸ Iako je formalno nacionalizacija stanova provedena tek 1958. godine, odnosi u oblasti stanovanja regulirani su već 1945. godine, kada je pravo raspolaganja stanovima, tj. raspodjele stanova, prebačeno na narodne odbore, odnosno stambene vlasti koje su nadoknadu izgubljenog stambenog fonda rješavale ponajprije preraspodjelom stanova, to jest metodom prisilnoga sustanarstva.⁷⁹

Isprva se popisivanje u privatnim stanovima provodilo radi evidencije, no već su tijekom 1945. godine vlasnici zbirki počeli tražiti rješenje o zaštiti svojih zbirki te su samoinicijativno pozivali predstavnike KOMZA-e u svoje domove radi popisivanja zbirke. Taj se rad zbog pomanjkanja stručnog osoblja provodio samo u Zagrebu, gdje je do ožujka 1947. godine bilo „popisano preko 100 privatnih zbirki sa ukupno oko 6000 predmeta”.⁸⁰ Zbog prezaposlenosti, članovi su Komisije znali prepuštiti popisivanje predmeta i samim vlasnicima ako su bili educirani. Tako je, primjerice, pravnik i financijski službenik po zvanju, a numizmatičar, arheolog, povjesničar umjetnosti i strastveni sakupljač po životnom pozivu, Benko Horvat tijekom 1946. godine samostalno popisao vlastitu

zbirku.⁸¹ Po popisivanju zbirke rješenje o zaštiti umjetničkih predmeta donosio je Konzervatorski zavod u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture te naredbom Ministarstva prosvjete. Do sredine 1948. godine u Zagrebu je na taj način registrirano 112 zaštićenih zbirki.⁸²

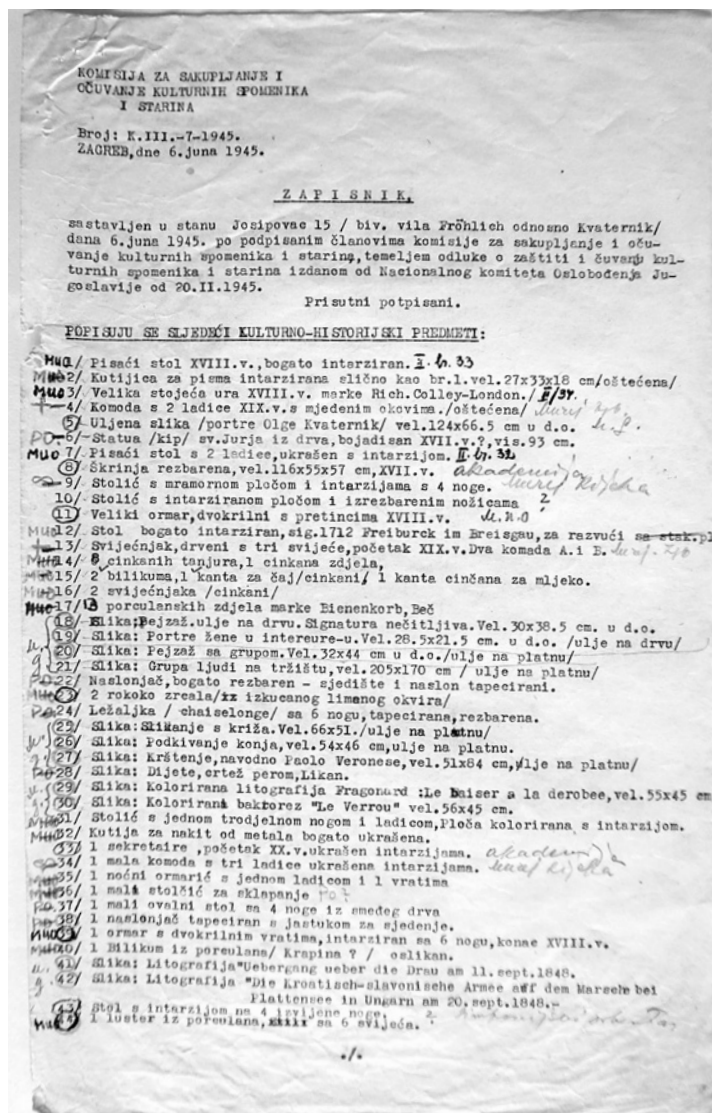
Stambene vlasti stvarale su pritisak da i prostori u kojima su se nalazili zaštićeni umjetnički predmeti trebaju biti nastanjene. Stoga su vlasnici umjetničkih zbirki, u nedostatku prostora, bili pozvani zaštićene predmete pohraniti u skladišta KOMZA-e.⁸³ Na inicijativu Dagmar Chavrak (1881. – 1952.), vlasnice zbirke obiteljskoga nasljeđa plemenitaških obitelji Mošinsky i Chavrak, Konzervatorski je zavod uveo „višu” kategoriju zaštite, proglašenje zbirke s javnim značajem.⁸⁴ Proglašenje zbirke javnom uključivalo je zaštitu ne samo predmeta kao takvih nego i njihova razmještaja, čime je indirektno bila osigurana zaštita prostorija, odnosno čitavoga stana.⁸⁵ Postupak zaštite provodio je Konzervatorski zavod imenovanjem komisije koju su činili direktor Konzervatorskoga zavoda Ljubo Karaman, direktor Muzeja za umjetnost i obrt Vladimir Tkalčić i jedan predstavnik Ministarstva prosvjete. Uvidom u sačuvane zapise razvidni su kriteriji po kojima je zbirka mogla dobiti status javne zbirke: umjetnička kvaliteta predmeta, jedinstvenost materijala, citiranost u stručnoj i znanstvenoj literaturi, zabilježen interes stručnjaka koji već posjećuju zbirku, umjetničko uređenje prostorija... Nakon proglašenja vlasnik je bio dužan dva puta na tjedan, četvrtkom i nedjeljom od 9.00 do 13.00 sati, omogućiti razgled zbirke te je trebao održavati raspored predmeta zbirke u prostorijama određenim za izlaganje prema uputama Konzervatorskoga zavoda i Muzeja za umjetnost i obrt odnosno Moderne galerije, ovisno o zastupljenom materijalu. Predmete nije bilo dopušteno otuđiti, premjestiti ili drukčije izložiti bez obavještanja i suglasnosti Konzervatorskoga zavoda, odnosno mjerodavnoga muzeja. Unatoč relativno velikom broju zamolbi vlasnika zbirki koji su uz zaštitu predmeta nastojali dobiti i status javnoga karaktera zbirke, do kraja 1948. godine u Zagrebu je evidentirano tek sedam zbirki javnoga karaktera.⁸⁶ Međutim ni ovaj oblik zaštite nije bio dugotrajan, a mnogi su umjetnički predmeti pod krinkom zaštite izmješteni i muzealizirani upravo zbog useljavanja sustanara ili prisilnoga iseljavanja stanara.⁸⁷

Komisija je „po svojim pohodima po stanovima za koje su zatražene zaštite našla dosta vrijednih

predmeta, zanimivih za povijesno kult-umjetnička istraživanja”, a njihovo je snimanje bilo povjereno fotografu Muzeja za umjetnost i obrt.⁸⁸ Vođenje brige o najširim kulturno-prosvjetnim narodnim interesima višekratno je bilo isticano, međutim brojni slučajevi potvrđuju da je postupak registracije, koji je neminovno značio uvid u privatno vlasništvo, naposljetku olakšavao administrativno zahvaćanje države u „zaštićenu” imovinu.

Likvidacija sabirnih centara i distribucija umjetnina

Još tijekom 1947. godine, radeći na prijedlogu budžeta za 1948. godinu, KOMZA je vidjela nastavak svojega rada upravo kao „pomoćni organ Konzervatorskog zavoda” u „stalnom bdijenju nad spomenicima”.⁸⁹ U tom se razdoblju, naime, dao naslutiti skorašnji kraj djelovanja Komisije, koja je od Ministarstva prosvjete dobila zadatak likvidirati sve sabirne centre.⁹⁰ Likvidaciji centara prethodila je raspodjela sakupljenih predmeta. Komisija za raspodjelu sakupljenih knjiga raspodjeljivala je knjige pohranjene u skladištu Sveučilišne knjižnice⁹¹ tijekom 1948. godine, no ne bez trzavica s obzirom na to da su „predstavnicima nekih ustanova ispoljili suviše revnosti, suviše brige za svoje interese i suviše nestrpljivosti”.⁹² Raspodjela umjetničkih predmeta tekla je nešto sporije. Tijekom 1948. godine članovi KOMZA-e poduzimali su putovanja u pokrajinske sabirne centre, sudjelujući i kontrolirajući prijedloge podjele kulturno-umjetničkih predmeta.⁹³ Taj je materijal u pravilu bio raspoređivan po lokalnim muzejima, no i tada su izlučivani pojedini predmeti za Zagreb „radi svoje republikanske vrijednosti”.⁹⁴ U ožujku 1949. godine unutar KOMZA-e je formirana Komisija za raspodjelu sakupljenih predmeta kulturno-historijske i umjetničke vrijednosti, koju su uz članove KOMZA-e Vladimira Tkalčića i Ivane Vrbanić činili predstavnici Etnografskog muzeja, Gradskog muzeja, Gipsoteke, Povijesnog muzeja i Muzeja za umjetnost i obrt.⁹⁵ Ta je Komisija bila zadužena za predmete na teritoriju grada Zagreba i one dopremljene iz Hrvatskog zagorja. Iako se rad „odvijao bez zapreka u drugarskom sporazumijevanju predstavnika pojedinih ustanova i prihvaćanju obrazloženih potreba”, teškoće su ipak proizlazile iz neprecizno definiranih funkcija i tipa pojedinih muzeja.⁹⁶ Unutar svega mjesec dana završen je pregled prikupljenoga materijala, izuzev onog izloženog „privremeno u zbirka-

- 3 Nizozemski slikar, *Selo na mjeseci*
ulje na dasci, 29,8 × 38,4 cm, Strossmayerova galerija
starih majstora HAZU, inv. br. SG-301;
Detalj poedine: Zapisnik sastavljen na Josipovcu 15,
bivša vila Fröhlich, odnosno Kvaternik, 6. lipnja 1945.,
MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA 7/45

Dutch painter, *Village in the Moonlight*
oil on panel, 29.8 × 38.4 cm, Strossmayer Old Masters
Gallery, Croatian Academy of Sciences and Arts,
inv. n. SG-301;
detail of the back: Minutes drafted in the former villa Fröhlich,
or Kvaternik, 15 Josipovac Street, 6 June 1945,
MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA 7/45

Muzeja za umjetnost i obrt”.⁹⁷ Ti su predmeti, međutim, ostali u skladištima KOMZA-e i tijekom iduće godine, kada je uočena potreba za revizijom raspodjele.⁹⁸ Rok za preuzimanje predmeta naznačen je za listopad 1950. godine.⁹⁹ U dokumentaciji KOMZA-e nisu sačuvani primopredajni zapisnici iz 1950. ili kasnijih godina, iako sačuvani prijašnji zapisnici svjedoče o pomnom vođenju dokumentacije „kako se nebi desilo da se za koji predmet nebi znalo kuda je otišao”.¹⁰⁰ Na primopredajnom zapisniku iz 1948. godine, kada su Hrvatskom državnom kazalištu predani predmeti koji „nisu od izrazite muzejske vrijednosti”, uz administrativni broj Komisije s rednim brojem naveden je i detaljan opis predmeta.¹⁰¹ Na isti su način popisane slike vezane uz prošlost grada Zagreba, koje su 1946. godine predane Muzeju Grada Zagreba,¹⁰² kao i umjetnine koje su prema odluci Predsjedništva vlade NRH 1947. godine predane Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti.¹⁰³

Važnost KOMZA-ine dokumentacije za istraživanje provenijencije umjetnina

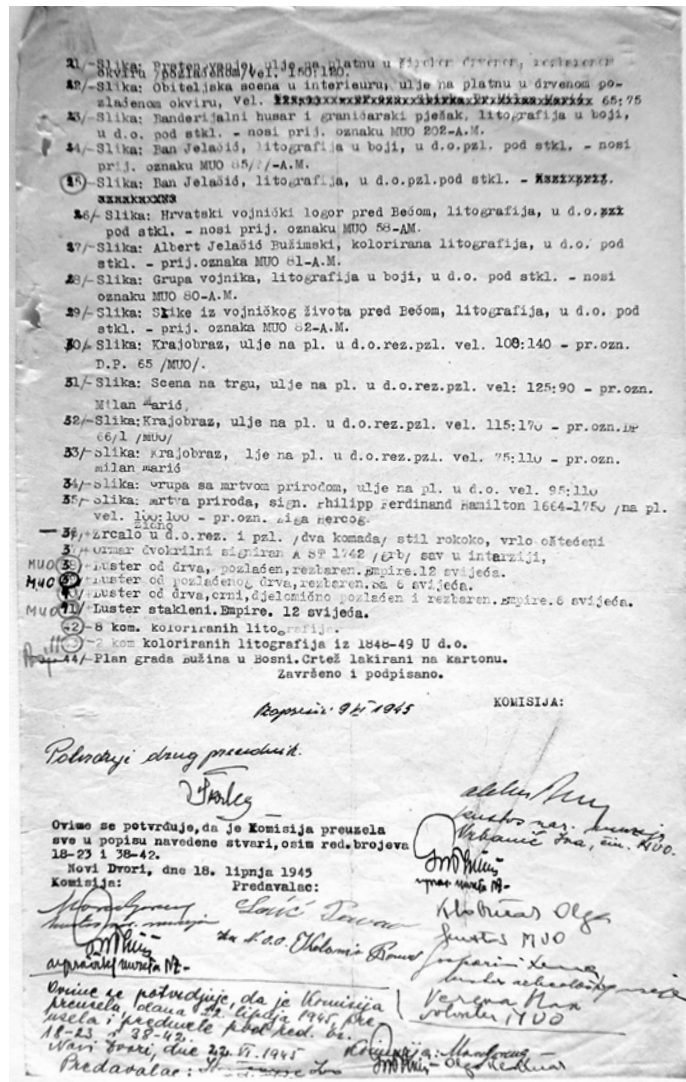
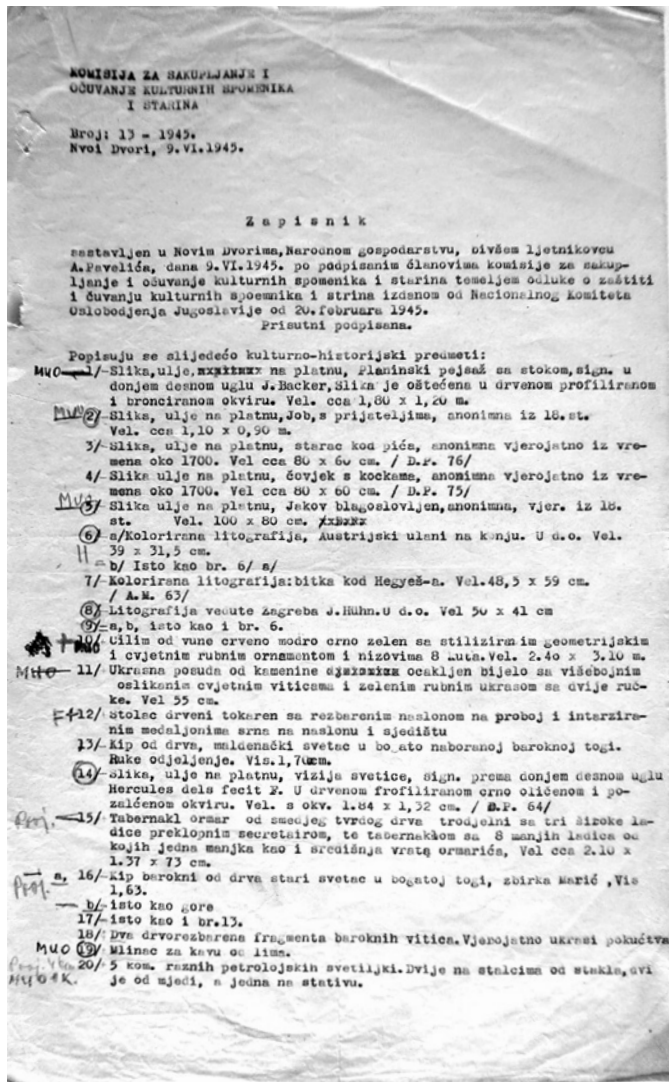
Vrijedno svjedočanstvo preraspodjele, odnosno kasnijega transfera umjetnina, sačuvano je u bilješkama na stranicama zapisnika iz pojedinih sekvstriranih ili konfisciranih lokaliteta (sl. 2). Članovi KOMZA-e bilježili su kratice uz pojedine navode, evidentirajući gdje su umjetnine raspoređene. Kratica A označava Akademiju, PO/Povj Povijesni muzej, MUO Muzej za umjetnost i obrt, ETNO Etnografski muzej, K Državno kazalište i tako dalje. Iz tih se bilježaka vidi načelo po kojem su se nekadašnje zbirke razdjeljivale – umjetnine su distribuirane u različite muzeje (i druge institucije) po vrsti i tipu građe – djela primjenjenih umjetnosti ostajala su u Muzeju za umjetnost i obrt, portreti bi bili transferirani u Hrvatski povijesni muzej, etnografska građa u Etnografski muzej, slike starih majstora u Strossmayerovu galeriju... Muzealizacijom umjetnina u pravilu se izgubila memorija na njihov prijašnji kontekst jer su na dokumentaciji koja je pratila redistribuciju umjetnine označene samo administrativnim brojem KOMZA-e, bez objašnjenja koji lokalitet ta šifra označuje. U pravilu su KOMZA-inom šifrom obilježene i poleđine umjetnina (sl. 3).¹⁰⁴ Utoliko je za istraživanje provenijencije i mehanizama transfera (vlasništva) umjetnina u Hrvatskoj dragocjenija dokumentacija KOMZA-e koja se čuva u arhivu Ministarstva kulture s obzirom na to da sadrži

popise nekoć cjelovitih zbirki, prije nego što su razdijeljene, uz bilješke gdje su umjetnine muzealizirane.

Važnost te dokumentacije za istraživanje provenijencije umjetnina ne iscrpljuje se samo za razdoblje nakon 1945. godine nego omogućuje i praćenje transfera (vlasništva) umjetnina i neposredno prije odnosno za vrijeme Drugog svjetskog rata. Primjerice, na KOMZA-inu popisu umjetnina u dvorcu Novi Dvori Jelačićevi u Zaprešiću zabilježeni su i inicijali bivših vlasnika (sl. 4).¹⁰⁵ Dvorac je tijekom cijeloga rata korišten kao ljetnikovac poglavnika Nezavisne Države Hrvatske, pri čemu su provedene i razne građevinske intervencije.¹⁰⁶ Unutrašnji prostori dekorirani su umjetničkim predmetima koji su preuzeti iz Državnoga muzeja za umjetnost i obrt.¹⁰⁷ Inicijali zabilježeni na KOMZA-inu popisu pripadaju važnijim sakupljačima između dvaju svjetskih ratova, čije su umjetnine dobrovoljno ili prisilno za vrijeme rata bile pohranjene u Muzeju za umjetnost i obrt.

Muzej za umjetnost i obrt tijekom Drugoga svjetskog rata djelovao je kao sabirni centar za pohranu umjetnina do čijeg je transfera došlo slijedom uspostave Nezavisne Države Hrvatske.¹⁰⁸ Već u svibnju 1941. donesena je Zakonska odredba o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika na području NDH-a.¹⁰⁹ Osim zabrane izvoza tom su zakonskom odredbom „sve državne, samoupravne i vjerske ustanove” bile pozvane čuvati i na sigurna mjesta pohranjivati starinske umjetničke, kulturno-povijesne i prirodne spomenike. To isto je vrijedilo i za privatne osobe i sve njihove umjetnine, pa i one koje „imadu izričito porodični i lični karakter”.¹¹⁰ Ako se ustanove i privatnici nisu mogli sami brinuti o umjetničkim i prirodnim spomenicima, bili su dužni predati ih „kojem od hrvatskih narodnih muzeja”.¹¹¹ Konzervatorski je zavod na osnovi te zakonske odredbe donio odluku „da se svi predmeti umjetničke, kulturno-historijske i prirodne važnosti koji se nalaze u privatnom posjedu [...] imadu pregledati, popisati, te u slučaju nedovoljne zaštićenosti istih prenijeti u za to određene ustanove”.¹¹² S tim u vezi izdano je i Upozorenje vlasnicima starina kojim su „posjednici starina” upozoreni „da ne izbjegavaju popise, nego da idu na ruku izaslanicima zavoda, i olakšaju im rad”.¹¹³

Stvarna svrha popisivanja bila je pohranjivanje umjetničkih predmeta iz privatnog vlasništva u muzej, a iste su odredbe korištene i kao „pravno

uporište” za oduzimanje umjetnina iz židovskoga vlasništva (i vlasništva drugih nepoćudnih osoba). Neke su umjetnine tijekom rata poslužile za uređenje vladinih rezidencija, no glavnina je kraj rata dočekala u Muzeju za umjetnost i obrt i drugim muzejima, gdje su umjetnine bile pohranjivane još za vrijeme rata zbog nedostatka prostora u glavnom sabirnom centru.¹¹⁴ Nakon rata ostvareno je svega nekoliko povrata na temelju Zakona o postupanju s imovinom koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njihovih pomagača iz 1945. i 1946. godine.¹¹⁵ Povrat imovine bio je u velikoj mjeri ograničen u korist državnoga vlasništva. Umjetnine bez muzejskoga interesa u pravilu su vraćane vlasniku, odnosno nasljedniku, ako su za to bili udovoljeni i ostali kriteriji. Muzeji su imali pravo iskazati „interes nad objektima

4 Zapisnik sastavljen u Novim Dvorima, 9. lipnja 1945.
MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA 13/45

Minutes drafted in the Novi Dvori manor, 9 June 1945
MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA 13/45

koji bi mogli kompletirati zbirke muzeja” te slijedom toga apelirati „na kulturnu svijest [vlasnika] i obaveze prema narodu”.¹¹⁶ Pregled i procjenu umjetnina obavljala je KOMZA, čiji su neki članovi ujedno mogli i potvrditi vlasništvo molitelja nad pohranjenim umjetničkim predmetima, s obzirom na to da su tijekom rata u drugim političkim okolnostima bili ovlaštene za preuzimanje pohrana: „ukoliko je netko od članova Komisije bio kod preuzimanja predmeta u Muzej [za umjetnost i obrt] da to navede kao dokaz da su predmeti uistinu vlasništvo molitelja”.¹¹⁷

Upravo u kontinuitetu djelatnosti članova KOMZA-e, koji su imali iskustvo u zbrinjavanju kulturne baštine tijekom ratnih godina, treba se sagledati specifična uloga i ovlast Komisije za očuvanje kulturnih spomenika i starina u Hrvatskoj. Stoga nije čudno što je Komisija započela s radom i prije nego što su na saveznoj razini donesene upute za zbrinjavanje umjetničkih predmeta kao ni činjenica da je sabirni centar za pohranu umjetničkih predmeta za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske postao u poraću sjedište KOMZA-e. Djelatnost KOMZA-e nije se ograničila isključivo na izlučivanje i popisivanje predmeta umjetničke vrijednosti iz poratno sekvestrirane ili konfiscirane imovine, privremeno pohranjivanje te redistribuiranje muzejskim institucijama, nego je – preuzevši u velikoj mjeri dužnost Konzervatorskoga zavoda – popisivala predmete u privatnim umjetničkim zbirkama, participirala u donošenju odluka o zaštiti privatnih umjetničkih zbirki, izvozu umjetnina iz zemlje te povratu za vrijeme rata pohranjenih umjetničkih predmeta. Dokumentacija KOMZA-e sadrži brojne informacije o sudbinama umjetničkih predmeta ne samo u prvim godinama poraća nego i za vrijeme Drugog svjetskog rata, čineći nezaobilazan izvor za istraživanje provenijencije i mehanizama transfera (vlasništva) umjetnina u Hrvatskoj.

* Istraživanje za ovaj rad provedeno je u okviru HERA projekta 15.080 *TransCultAA (Transfer of Cultural Objects in the Alpe Adria Region in the 20th Century*, <http://www.transcultaa.eu>). Projekt je financiran sredstvima programa Europske unije Obzor 2020 za istraživanje i inovacije, u okviru Ugovora o dodjeli sredstava br. 649307.

BILJEŠKE

- 1 Usp. Tomislav Anić, „Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944.–1946.,” *Časopis za suvremenu povijest* 1/39 (2007.): 25–62; Marijan Maticka, „Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.–1948.),” *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 25 (1992.): 123–148.
- 2 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske – Novosti – Otvorena izložba *TransCultAA istraživanja u Strossmayerovoj galeriji*, dostupno na: www.min-kulture.hr/default.aspx?id=23524.
- 3 Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske (dalje: HR-HDA-291); Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Središnji arhiv, Zbirka starije građe, Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina – Zagreb, (1945.–1954.) (dalje: MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA). U dokumentima se naziv Komisije često razlikuje, osim očuvanja navodi se zaštićivanje ili čuvanje kulturnih spomenika i starina.
- 4 *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ)*, 2 (1945.). Usp. Maticka, „Propisi,” 126–127; Anić, „Normativi,” 47.
- 5 *Službeni list DFJ*, 36 (1945.).
- 6 Isto.
- 7 Isto.
- 8 Usp. Franci Lazarini, „Slovenske grajske stavbe in leto 1945. Usoda njihove arhitekture in opreme po ‘veliki prelomnici’,” *Studia Historica Slovenica XVI/3* (2016.): 731–748, 806.
- 9 HR-HDA-291, kutija 68, br. 3867/45.
- 10 Isto.
- 11 Usp. Zapisnik sastavljen u stanu Gregorjančeva ulica 15, 5. lipnja 1945. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 1/45.
- 12 Sakupljanje i zaštićivanje kulturno-historijskih predmeta – uputstva, 22. kolovoza 1945. HR-HDA-291, kutija 69, br. 9410-VII-1945.
- 13 Uputstvo za osnivanje i poslovanje sabirnih centara, isto.
- 14 Isto.
- 15 Obrazovanje sabirnih centara – požurba, 27. listopada 1945. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 319/45.
- 16 Naredba o organizaciji Zemaljskog sabirnog centra, 23. studenoga 1945. HR-HDA-291, kutija 69, br. 30080; MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 359/45.
- 17 Sakupljanje i zaštićivanje kulturno-historijskih predmeta – uputstva, 22. kolovoza 1945. HR-HDA-291, kutija 69, br. 9410-VII-1945.
- 18 Komisija za zaštićivanje kulturnih spomenika i starina – konstituiranje, 27. studenoga 1945. HR-HDA-291, kutija 69, br. 14336; MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 77/46.
- 19 Izvještaj o radu, 30. lipnja 1945. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 76/45.
- 20 Izvještaj o sjednici Komisije, 25. srpnja 1945. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 213/45.
- 21 Usp. primjerice MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA 1/45; 3/45; 7/45.
- 22 Izvještaj o spornim pitanjima, 18. lipnja 1945. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 25/45.
- 23 Isto. O sudbini umjetnina u vili Artura Marića vidi: Iva Pasini Tržec, „Contentious Musealisation Process(es) of Jewish Art Collections in Croatia,” *Studi di Memofonte* 22 (2019.): 41–49; Iva Pasini Tržec, „Implementation of legal regulations for the protection of cultural objects in the Independent State of Croatia (1941–1945)” (izlaganje na skupu Cultural Heritage as Symbolic Capital: Transnational Archival Research / Patrimonio culturale come capitale simbolico: una ricerca d’archivio transnazionale, Udine, 11. prosinca 2018.)

- DPUH Peristil 123-138 Iva Osnutak, organizacijski ustroj i djelovanje Komisije
62/2019 Pasini Tržec za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina
- 24 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 16/45.
25 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 139/45.
26 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 57/45.
27 Usp. npr. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 13/45.
28 Usp. Molba za dodjelu prostorija, 27. prosinca 1946. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 501/46; Izvještaj o radu u prvom tromjesečju 1948, 8. svibnja 1948. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 250/48.
29 Usp. Magazinske prostorije, oprost od poreza, 16. rujna 1946. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 348/46.
30 Isto.
31 Izvještaj o radu Komisije, 21. srpnja 1945. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 201/45.
32 Izvještaj rada Komisije, 1. kolovoza 1945. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 216/45.
33 Odluka o osnivanju Odjela za narodnu imovinu, 12. ožujka 1946. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA 146/46.
34 Odjel za narodnu imovinu – ukidanje, 3. siječnja 1947. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 24/47.
35 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 127/46; 170/46.
36 Izvještaj rada Komisije, 20. kolovoza 1945. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 215/45.
37 Izvještaj o dosadašnjem radu, glavni radovi u god. 1947., 12. rujna 1946. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 333/1946.
38 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 107/46; 347/46.
39 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 30/45; 64/45; 332/45; 333/45; 373/45; 97/46.
40 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 142/47; 415/47; 480/47.
41 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 196/46.
42 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 190/45.
43 Komisija za utvrđivanje ratne štete učinjene po okupatoru – naredba obrazovanja, 11. srpnja 1945. HR-HDA-291, kutija 68, br. 4549/45, 191/46.
44 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 142/45.
45 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 143/45.
46 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 144/45.
47 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 145/45.
48 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 146/45.
49 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 147/45.
50 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 148/45.
51 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 149/45.
52 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 150/45.
53 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 151/45.
54 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 152/45.
55 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 153/45.
56 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 154/45.
57 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 45/46.
58 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 74/46.
59 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 75/46.
60 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 134/46.
61 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 348/45; 333/46; 400/46.
62 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 204/47; 307/47.
63 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 339/46; 340/46.
64 Usp. npr. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 135/46.
65 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 307/47.
66 O djelovanju sabirnoga centra u Osijeku usp. npr. Jasminka Najcer Sabljak, Silvija Lučevnjak, „Pitanje transfera i provenijencije umjetnina na primjeru zbirki obitelji Eltz i Odescalchi,” *Zbornik Matice srpske za likovne umjetnosti* 47/1 (2019.): 121-132; Jasminka Najcer Sabljak, „Danica Pinterović i muzealizacija zbirki slavenskog plemstva,” *Osječki zbornik* 34/20 (2018.): 99-105; Ante Grubišić, „Zasluge dr. Josipa Bösendorfera u spašavanju kulturne baštine tijekom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata,” u *Intelektualci i rat 1939.-1947.: Zbornik radova s Desničinih susreta 2012.*, ur. Drago Rokсандić, Ivana Cvijović Javorina (Zagreb: FF Press, 2013.), 487-508; Jasminka Najcer Sabljak, Silvija Lučevnjak, Yordanka Gesheva, Franjo Pajrić, *Obitelj Pejačević. Povijest – Kultura – Umjetnost* (Zagreb: Vlastita naklada: Marco Pejacsevich, 2014.).
67 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 58/46; 62/45.
68 Podaci o potrebama za materijalne izdatke KOMZA-e, 7. lipnja 1947. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 307/1947.
69 Štambilj, narudžbenica, 4. lipnja 1946. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 132/46.
70 Prevozna sredstva – mole se najhitnije, 27. kolovoza 1945. HR-HDA-291, kutija 58, br. 10672.
71 Dozvola parkiranja pred muzejem – moli se, 5. svibnja 1947. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 252/47.
72 Suradnja studenata sa Komisijom, 18. ožujka 1946. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 110/46.
73 Izvještaj o radu KOMZA-e, 5. svibnja 1947. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 105/47.
74 Usp. npr. Konfiskovani predmeti umjetničkog i kulturno-historijskog karaktera, 5. veljače 1946. HDA, Zemaljska uprava narodnih dobara Narodne Republike Hrvatske, HR-HDA-313, kutija 5, br. 10712-VII-D-1946; Izvještaj o radu za mjesec prosinac 1946., 13. veljače 1947. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 105/47.
75 KOMZA Ministarstvu prosvjete, 14. ožujka 1947. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 307/47.
76 KOMZA-ini izvještaji iz prve polovine 1947. godine. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 105/47.
77 Izvještaj o dosadašnjem radu, glavni radovi u god. 1947., 12. rujna 1946. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 333/1946.
78 Usp. Veljko Mihalić, „Privatne zbirke darovane gradu Zagrebu i njihova uloga u kulturnom razvoju grada,” *Muzeologija* 45 (2008.): 25, bilj. 2; Iva Pasini Tržec, „‘Private Collections of Public Interest’ in Zagreb and Their Destiny under Socialism,” (izlaganje na skupu Dispossessions of Cultural Objects between 1914 and 1989/1991. The Alpe Adria Region in Comparative Perspectives. TransCultAA International Conference, Ljubljana, 19.-21. ožujka 2018.)
79 Usp. Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Školska knjiga, 2006.), 298-299.
80 KOMZA Ministarstvu prosvjete, 14. ožujka 1947. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 307/47. Zapisnici s popisom umjetničkih predmeta u privatnim zbirkama čuvaju se unutar fonda KOMZA u arhivu Ministarstva kulture, a pojedini su izdvojeni u fond Zaštićene privatne zbirke – rješenja o proglašenju zaštite nad konfisciranim umjetninama: Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture; Konzervatorski zavod Hrvatske (1945.-1961.) (MK-UZKB/SA-ZSG-ZPZ). Veliki broj zapisnika sačuvan je unutar fonda Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske u Hrvatskom Državnom Arhivu (HR-HDA-291), kutija 58.
81 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 129/46. Više o zbirci usp. Tanja Trška, „Zbirka Benko Horvat: provenijencija i transferi djela starih majstora u razdoblju između dva svjetska rata,” izlaganje na skupu 8. posvet slovenskih umjetnostnih zgodovinarjev: Provenienca, transferji in lastništvo umetnin. Sodobni izzivi za raziskovalce in lastnike, Maribor, 30. studenoga – 1. prosinca 2018.
82 Elvira Aranjoš, Izvještaj o komisijom pregledu zaštićenih zbirki umjetnina, 10. rujna 1948. HR-HDA-291, kutija 65.
83 Usp. primjerice MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 499/48.
84 Chavrak, Dagmar, otvaranje privatne zbirke za javnost, 16. prosinca 1936. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 11/1946. Više o sudbini zbirke Chavrak vidi: Pasini, „Private Collections”.
85 Više o privatnim zbirkama javnoga karaktera usp. Pasini, „Private Collections”.

DPUH	Peristil 62/2019	123-138	Iva Pasini Tržec	Osnutak, organizacijski ustroj i djelovanje Komisije za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina
-
- 86 Usp. Elvira Aranjaš, Izvještaj o komisijskom pregledu zaštićenih zbirki umjetnina, 10. rujna 1948. Privatne zbirke javnoga karaktera, 24. prosinca 1948. HR-HDA-291, kutija 65.
- 87 Takva je sudbina zadesila zbirku Kamille Radovan, usp. Iva Pasini Tržec, „O sudbini jedne zagrebačke zbirke / On the fate of a collection from Zagreb,” (poster, 2019.) <https://www.transculataa.eu/wp-content/uploads/2018/09/poster09.pdf>; Iva Pasini Tržec, Ljerka Dulibić, „Transferi umjetnina i vlasništva umjetničkih zbirki u Zagrebu prije, tijekom i nakon Drugog svjetskog rata,” u *Zagreb 1924.-1930. i 1945.-1967. Društvo, kultura, svakodnevnica. Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem Desnićini susreti 2018.*, ur. Drago Rokсандić (Zagreb, 2019.), 195-208.
- 88 Izvještaj rada Komisije, 6. listopada 1945. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 293/45.
- 89 Prijedlog budžeta za 1948. godinu, 27. rujna 1947. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 429/47.
- 90 Usp. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 594/47; 15/48.
- 91 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 554/47.
- 92 Razdioba knjiga, 17. lipnja 1948. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 334/48.
- 93 Usp. npr. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 235/48; 471/48.
- 94 Izvještaj o radu tokom X. mjeseci 1948., 26. listopada 1948. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 250/48.
- 95 Izvještaj o radu Komisije za raspodjelu, 22. travnja 1949. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 109/49.
- 96 Isto.
- 97 Isto.
- 98 Revizija izvršene raspodjele, 22. kolovoza 1950. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 26/50.
- 99 Revizija izvršene raspodjele, 5. rujna 1950. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 28/50.
- 100 Izvještaj o radu Komisije za raspodjelu, 22. travnja 1949. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 109/49.
- 101 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 109/49, 173/48.
- 102 Zapisnik, 30. prosinca 1946. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 513/46.
- 103 MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 427/47; 547/47; Zapisnik o primopredaji predmeta koji su vlasništvo KOMZA i Muzeja za umjetnost i obrt, Arhiv Strossmayerove galerije, 1948.
- 104 Šifru čine veliko slovo K, broj zapisnika, kosa crta, godina popisivanja s dvije posljednje znamenke te redni broj predmeta u zapisniku. Katkad je sačuvan i rimski broj koji označuje koja je KOMZA-ina ekipa popisivala.
- 105 Navedeni su inicijali Artura Marića, Milana Marića, Dušana Popovića... Usp. i Iva Pasini Tržec, Ljerka Dulibić, „Musealization Process(es) of Dispossessed Artworks in Croatia during and after the Second World War,” izlaganje na skupu International Conference of the HERA Project, TransCultAA, München, 16. - 18. svibnja 2019.
- 106 Viki Jakaša Borić, Niserka Bilušić Dumbović, „Novi dvori zaprešićki,” *Peristil* 48 (2005.), 109-122.
- 107 Uprava gradnji Poglavnog županstva, 1942.-1944. HDA, Poglavno županstvo Nezavisne Države Hrvatske, HR-HDA-214, kutija 6.
- 108 Božidar Murgić, Izvještaj o provedbi zakonske odredbe o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povjesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske, broj LXXVIII-135-Z.p. 1941. od 12. svibnja 1941., 26. srpnja 1941. HDA, Zbirka Božidara Murgića o muzejskoj djelatnosti u Hrvatskoj od 1920-ih do 1940-ih, HR-HDA-1149, kutija 1. Usp. Pasini, „Musealization Process(es)”.
- 109 Usp. Martina Juranović-Tonejc, „Zakonska regulativa u zaštiti pokretne baštine u doba Nezavisne države Hrvatske,” *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 33-34 (2012.): 15-22.
- 110 Zakonska odredba o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povjesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske, LXXVIII-135 Z.p./1941., 12. svibnja 1941., u *Zakoni, zakonske odredbe, naredbe i t. d. proglašene od 11. travnja do 26. svibnja 1941.*, ur. A. Mataić (Zagreb: St. Kugli, 1941.), sv. 1, 227-228.
- 111 Isto.
- 112 Odluka Konzervatorskoga zavoda, 17. svibnja 1941. MK-UZKB/SA-ZSG-Dokumentacijska građa Konzervatorskog ureda, 84/1941.
- 113 Upozorenje vlasnicima starina. MK-UZKB/SA-ZSG-Dokumentacijska građa Konzervatorskog ureda, 90/1941.
- 114 Usp. npr. Predaja modernih umjetnina Galeriji umjetnosti Nezavisne Države Hrvatske, 6. rujna 1943. HDA, Ministarstvo narodne prosvjete Nezavisne Države Hrvatske, HR-HDA-216, kutija 1454, br. 72414.
- 115 Službeni list DFJ, 36 (1945.); Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), 64 (1946.).
- 116 Vraćanje pohrane Nadi Miler, 8. rujna 1945. HR-HDA-291, kutija 58, br. 12447.
- 117 Molba za povrat stvari, 21. veljače 1946. MK-UZKB/SA-ZSG-KOMZA, 85/46.

REFERENCES

- Anić, Tomislav. "Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944.–1946." *Časopis za suvremenu povijest* 39, no. 1 (2007): 25–62.
- Grubišić, Ante. "Zasluge dr. Josipa Bösendorfera u spašavanju kulturne baštine tijekom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata." In *Intelektualci i rat 1939.–1947.: Zbornik radova s Desničinih susreta 2012.*, edited by Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina, 487–508. Zagreb: FF–press, 2013.
- Jakaša Borić, Viki and Bilušić Dumbović, Biserka. "Novi dvori zaprešićki." *Peristil* 48 (2005): 109–122.
- Juranović–Tonej, Martina. "Zakonska regulativa u zaštiti pokretne baštine u doba Nezavisne države Hrvatske." *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 33–34 (2012): 15–22.
- Lazarini, Franci. "Slovenske grajske stavbe in leto 1945. Usoda njihove arhitekture in opreme po 'veliki prelomnici'." *Studia Historica Slovenica* 16, no. 3 (2016): 731–748, 806.
- Matica, Marijan. "Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.–1948.)." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 25 (1992): 123–148.
- Mihalić, Veljko. "Privatne zbirke darovane gradu Zagrebu i njihova uloga u kulturnom razvoju grada." *Muzeologija* 45 (2008): 1–267.
- Najcer Sabljak, Jasminka. "Danica Pinterović i muzealizacija zbirki slavonskog plemstva." *Osječki zbornik* 34, no. 20 (2018): 99–105.
- Najcer Sabljak, Jasminka, Silvija Lučevnjak. "Pitanje transfera i provenijencije umjetnina na primjeru zbirki obitelji Eltz i Odescalchi." *Zbornik Matice srpske za likovne umjetnosti* 47, no. 1 (2019): 121–132.
- Najcer Sabljak, Jasminka, Silvija Lučevnjak, Yordanka Gesheva, Franjo Pajrić. *Obitelj Pejačević. Povijest – Kultura – Umjetnost*. Zagreb: Vlastita naklada: Marko Pejcsevich, 2014.
- Pasini Tržec, Iva. "Contentious Musealisation Process(es) of Jewish Art Collections in Croatia." *Studi di Memofonte* 22 (2019): 41–49.
- Pasini Tržec, Iva. "Implementation of legal regulations for the protection of cultural objects in the Independent State of Croatia (1941–1945)." Paper presented at conference Cultural Heritage as Symbolic Capital: Transnational Archival Research / Patrimonio culturale come capitale simbolico: una ricerca d'archivio transnazionale, Udine, December 11, 2018.
- Pasini Tržec, Iva. "'Private Collections of Public Interest' in Zagreb and Their Destiny under Socialism." Paper presented at conference Dispossessions of Cultural Objects between 1914 and 1989/1991. The Alpe Adria Region in Comparative Perspectives. TransCultAA International Conference, Ljubljana, March 19–21, 2018.
- Pasini Tržec, Iva. "O sudbini jedne zagrebačke zbirke / On the fate of a collection from Zagreb." Poster, 2019. <https://www.transcultaa.eu/wp-content/uploads/2018/09/poster09.pdf>.
- Pasini Tržec, Iva, Ljerka Dulibić. "Transferi umjetnina i vlasništva umjetničkih zbirki u Zagrebu prije, tijekom i nakon Drugog svjetskog rata." In *Zagreb 1924.–1930. i 1945.–1967. Društvo, kultura, svakodnevnica. Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem Desničini susreti 2018*, edited by Drago Roksandić, 195–208. Zagreb: FF–press, 2019.
- Pasini Tržec, Iva, Ljerka Dulibić. "Musealization Process(es) of Dispossessed Artworks in Croatia during and after the Second World War." Paper presented at International Conference of the HERA Project, TransCultAA, München, May 16–18, 2019.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ)*, 2 (1945).
- Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ)*, 36 (1945).
- Trška, Tanja. "Zbirka Benko Horvat: provenijencija i transferi djela starih majstora u razdoblju između dva svjetska rata." Paper presented at conference 8. posvet slovenskih umetnostnih zgodovinarjev: Provenienca, transferji in lastništvo umetnin. Sodobni izzivi za raziskovalce in lastnike, Maribor, November 30 – December 1, 2018.
- "Zakonska odredba o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno–povjesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske, LXXVIII–135 Z.p./1941., 12. svibnja 1941." In *Zakoni, zakonske odredbe, naredbe i t. d. proglašene od 11. travnja do 26. svibnja 1941.*, edited by A. Mataić, 227–228, vol.1. Zagreb: St. Kugli, 1941.

SUMMARY

The Establishment, Organization and Operation of the Commission for Gathering and Protection of Cultural Monuments and Antiquities

One of the essential features of the changes that took place with the establishment of the People's Republic of Croatia, as part of the Yugoslav state union, was the emergence of new ownership relations. The construction of a socialist social order required the introduction of a system of people's government and, consequently, the expropriation of all capital holders. In such circumstances and through the application of different mechanisms of privatization of private property, there occurred certain (ownership) transfers of works of art and their redistribution. The key role in this process was played by the Commission for Gathering and Protection of Cultural Monuments and Antiquities (Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina) or the so-called KOMZA. Following a comprehensive archival research of KOMZA's records, kept in the archival holdings of the Ministry of Education of the People's Republic of Croatia in the Croatian State Archives and in the Old Records Collections of the Central Archives for Cultural Heritage of the Ministry of Culture of the Republic of Croatia, the author discusses the formation and operation of the said post-war commission and considers the extent of its authority and the specificity of its role. KOMZA became operative even before the federal regulations for the disposal of art objects were issued, and its activity was not limited solely to extracting and listing items of artistic value from property that had been sequestered or confiscated after the war and to their temporary stowing and redistribution to museum institutions. Largely taking over the duty of the Conservation Department, the Commission also compiled inventories of items preserved in private art collections, took part in decisions related to the protection of private art collections, export of artwork from the country and return of art objects stowed during the war. The documentation of KOMZA contains valuable information related to the destinies of works of art not only in the years immediately following the war, but also during the Second World War, and therefore represents an indispensable source for provenance research and inquiries into the mechanisms of artwork (ownership) transfer in Croatia.

Dr. sc. IVA PASINI TRŽEC (1978.) je znanstvena savjetnica u Strossmayerovoj galeriji starih majstora HAZU gdje je zadužena za zbirku nizozemskog, flamanskog i njemačkog slikarstva. Glavni istraživački interesi su europsko slikarstvo od 14. do 19. stoljeća, ikonografija, povijest sakupljanja umjetnina i umjetničkoga tržišta te istraživanje provenijencije umjetnina. Autorica je i suautorica više desetaka znanstvenih radova i konferencijskih priopćenja u domaćim i stranim publikacijama te nekoliko izložaba i knjiga.

IVA PASINI TRŽEC, PhD (1978) is Research Advisor in the Strossmayer Old Masters Gallery of the Croatian Academy of Sciences and Arts, where she curates the Collection of Dutch, Flemish and German painting. Her research interests are focused on European painting from the 14th to the 19th century, iconography, history of collecting and art market and provenance research. She has authored and co-authored several dozens of scholarly and conference papers in Croatian and international publications, as well as several exhibitions and monographs.